

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE „ISIDOR TODORAN”

SENSUL TEOLOGIC AL FRUMUSEȚII ÎN OPERA LUI DOSTOIEVSKI

-Romanele IDIOTUL, DEMONII ȘI FRAȚII KARAMAZOV-

(REZUMAT)

Coordonator:
Pr. Prof. Univ Ștefan ILOAIE

Doctorand:
Pr. Grigore-Toma SOMEȘAN

Cluj-Napoca,
2023

Cuprins

INTRODUCERE

Motivația alegerii temei de cercetare și relevanța temei

Scopul cercetării și limitele ei

Stadiul cercetării și bibliografia

Metodologia și structura lucrării

I. DOSTOIEVSKI, SURVOL BIO-BIBLOGRAFIC

1.1. Umbra lui Gogol și tânărul Dostoievski

1.2. Velikoe Piatiknijie – Marea Pentalogie

II. DOSTOIEVSKI ÎN CONTEXTUL CULTURAL

2.1. Inversarea intenționalității spiritului

2.2 Spiritul rus între două coordonate

2.3. Slavofilismul, o tâlcuire a Unului-Multiplu

2.4. Dostoievski și teologia isihasmului

2.4.1. Isihasmul: discurs dogmatico-istoric

2.4.2. Lectura lui Dostoievski în cheie isihastă

2.5. Abis și kenoză în Dostoievski

2.6. Ideea apocatastazei în corpusul dostoevskian

2.6.1. Apocatastasis ton panton

2.6.2 Ideea de salvare la Dostoievski

III FRUMUSEȚEA, IRADIEREA SUPRAFIINȚEI INFINITE

3.1. Frumusețea- uitarea de Sine a Luminii

3.2 Conversia privirii

3.3. Frumusețea Unului, repetiție cu variație

3.4. Frumusețea – chemarea și traversarea Infinitului

3.5 Palamismul și „corecțiile” conceptelor dionisiene

IV ROLUL SALVIFIC AL FRUMUSEȚII

4.1 Idiotul – cel mai estetic roman dostoievskian

4.2 Un Prinț „din viță veche”

4.3 Mîșkin, transparență fără asceză

4.3.1. Mîșkin „al lui Liiceanu”

4.3.3 Mîșkin – mai frumos cu „chipul” decât toate personajele (N. Crainic)

4.3.4 Mîșkin, un memento a lui Christ (Valeriu Cristea)

4.3.5 Enigmatică frumusețe (von Blathasar)

4.3.6 Mîșkin – imposibilitatea breșei din kairos

4.4 Lumina pe care întunericul nu o cuprinde (Demonii/Posedații)

4.5 Frumusețea Madonei și Sodomei – luptă în inima omului (Frații Karamzov)

4.6 Zosima și Alioșa – frumusețea sfințeniei

4.7. Frumusețea (isihastă a) Madonei – o temă cu variații

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

Ediții al Sfintei Scripturi

Cărți liturgice

Izvoare, patristice, filocalice, filosofice și literare

Cărți

Studii și articole

Surse online

Introducere

În cuprinsul tezei am alternat și îmbinat metodele descriptivă, analitică și cea exegetică, acestea din urmă specifice teologiei. Această alternanță ne-a facilitat o expunere a principalelor idei referitoare la conceptul de frumos, apoi prin metoda exegetică am reușit să dezbatem sensurile frumosului, ale apocatastazei și chenozei în Scriptură, operele părinților capadocieni, filocalici, a filosofilor antici și în opera lui Dostoievski.

Cred că aceste metode m-au ajutat să dezleg enigma frumosului, atât cât îi este permis minții și inimii mele. Dumnezeu se revelează conform teologiei textelor liturgice în „Lege, în Umbră și în Scriptură”, iar Apostolul Pavel ne spune „oglină și ghicitură”, cu toate că varianta cu sens, înlocuitorul ideii de ghicitură poate fi conceptul de enigmă. Deci frumusețea este pentru Dostoievski o enigmă, iar în enigme îi este dat omului să-l întâlnească pe Dumnezeu. După Înviere Hristos se revelează în moduri diferite ucenicilor, fiecăruia după putința lui de percepere¹. Consider că aici este și cheia de înțelegere a frumuseții, fiecăruia după chemare.

Înainte de a rezuma paginile tezei sunt obligat să atenționez lectorul și asupra altui aspect. Așa cum au sesizat Viktor Șklovski - „lumea n-a reușit încă să-l citească pe Dostoievski, după cum n-a reușit să dezlege definitiv conflictele romanelor sale. Și astăzi este neclar sau mai bine zis nu este suficient de clar că Dostoievski a pătruns până în cele mai adânci adâncuri ale cruzimii lumii și a condamnat-o chiar prin discipolul supus starețului Zosima, prin Alioșa Karamazov”² - și Troyat „Dostoievski este mare pentru că nu și-a atins scopul.”³ Aici ajuns, menționez că nu știu dacă mi-am atins scopul propus, nu pentru că-mi doresc să fie mare, ci pentru situația dureroasă din următoarea propoziție. Când crezi că ai cartografiat sensul frumosului, realizezi că trebuie să reîncepi a o face din nou, până în „ziua cea neînserată.”⁴

Cuprinsul

În privința structurii, teza este argumentată prin patru părți. În prima parte am realizat un survol bio-bibliografic asupra lui Dostoievski. Am ales această metodă de a prezenta îngemănat

¹ John BEHR, *A devenit om. Meditații de antropologie creștină în cuvânt și imagine*, trad. Dragoș Dâscă, ed. Doxologia, Iași, 2017, p. 10

² Viktor ȘKLOVSKI, Dostoievski. O ipoteză, *Secolul 20 (Dostoievski)*, p. 38.

³ Henri TROYAT, *Dostoievski*, trad. Marina Vazaca, ed. Polirom, Iași, 2022, p. 484

⁴ LITURGHIER, EIMBOR, București, 2012, p. 141.

viața și scrierile sale întrucât ele sunt de neînțeles prezentate separat. Deși concepe și gândește unele idei și personaje ale romanelor din timp, evoluția lor se schimbă adesea în momentul în care Dostoievski spre exemplu, contemplă un tablou, citește o știre care marchează cursul lumii sau pur și simplu este marcat de dispariția sau apariția unor persoane din viața lui. Această primă parte am împărțit-o în două subdiviziuni, prima se încheie în momentul în care acesta este iertat de pedeapsa cu moartea și condamnat la viața Siberiei, iar al doilea subcapitol începe odată cu volumul *Amințiri din casa morților*, de acolo de unde consider că avem deja o schimbare a paradigmei dostoievskiene.

Partea a doua a tezei este dedicată așezării corpusului dostoievskian în contextul cultural și teologic al vremii. În primul subcapitol al acestei părți am arătat faptul că în romanele sale mari se simte fiorul schimbării intenționalității spiritului înspre neant. Apariția romanului *Posedații* trebuie văzută în contextul mai larg al culturii europene. Acum sunt scrise opere precum *Florile răului* și *Cain*, exista deja *Paradisul pierdut*. Tot în paginile acestui subcapitol am încercat să-l pun pe Dostoievski în dialog cu spiritul german ce pulsează în Nietzsche, Kant și își atinge apogeul în Hegel. Dacă pe primul l-a influențat, ceilalți doi îl influențează. Receptarea lui Hegel este pe cont propriu și pe filiera Bielinsky, iar pe Kant îl receptează mai corect decât Tolstoi dar îl depășește în privința raportării la religie. Al doilea subcapitol al părții în cauză este dedicat celor doi versanți ai spiritului rus, concret sunt amintite asumarea abisului și apocatastaza, apoi întreaga parte se concentrează pe umplerea conceptuală a văii. Concret, în următorul subcapitolul analizez curentul slavofil așa cum se pare că l-a gândit Dostoievski, puțin mai complex decât este descris în cărțile occidentului, idei susținute și în romanul *Demonii*. Alfel spus, am analizat teologic și filosofic conceptele de Unu și Multiplu și relevanța lor pentru teologie. Următorul subcapitol, *Dostoievski și teologia isihasmului* are două subdiviziuni. Prima analizează din punct de vedere dogmatic și filosofic tema isihasmului, următoarea subdiviziune sondează în ce măsură Dostoievski a citit și a fost marcat de isihasm, până a ajunge aici, de bună seamă, am arătat cum pătrunde isihasmul în Rusia, iar subcapitolul se încheie cu accentul pe situația teologiei filocalice azi, o situație a îmbrățișării (soluția Dostoievski) și una a respingerii pe motiv de subiectivitate și pietism (soluția controversatului Yannaras). *Abis și kenoză* continuă partea a doua. Aici au fost analizate cu texte din romane ideile de kenoză, cu variațiile ei interesante în teologia rusească (tușele ei fiind scrise de Filaret iar completarea tabloului aparținându-i lui Sergiu Bulgakov) și idea de Abis. Partea a doua se încheie cu câteva pagini

dedicate apocatastazei, o privire teologică și apoi am argumentat cu texte idea că apocatastaza nu poate fi susținută dostoievskian, dar ea poate fi sperată dostoievskian.

Partea a treia a tezei este închinată contemplării frumosului. Primul subcapitol este o analiză a frumuseții ca uitare de sine a Luminii, analizând raportarea teologiei și filosofiei la frumosul divin revărsat peste lume. Aceste considerații pot fi caracterizate ca fiind umile marginalii la corpusul dionisian. Conversia privirii - următorul capitol este o teologie a creației pornind de la teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul, trecând prin teologia Evului Mediu, ajungând la teologia neoptristică și așezând-ne în teologia lui Hart, a *ortodoxiei radicale*. Tema chipului lui Dumnezeu în om este dezbătută în subcapitolul Frumusețea Unului, repetiție cu variație, aici folosindu-ne de conceptul filosofiei, partea conține întregul. Tema epectazei este analizată în legătură cu frumusețea, asta în penultimul punct al părții a treia, partea încheindu-se cu relația dintre gândirea Sfântului Grigorie Palama și gândirea Sfântului Dionisie.

Partea a patra a argumentării mele este o analiză a rolului salvific al frumuseții, sau mai concret o verificare a veridicității afirmației lui Dostoievski că frumusețea va mântui lumea. Ca idee generală tratată în întreg capitolul, trebuie să spun aceasta: frumosul vine din cer, asumă abisul și se reîntoarce în cer. Aceasta este imaginea frumosului regăsită în cele trei mari romane: *Idiotul*, *Demonii și Frații Karamazov*. Așadar, primele trei subcapitole sunt dedicate celui mai estetic roman⁵, *Idiotul*. Analizând personalitatea prințului Mișkin, cu luminile și umbrele lui, am dedicat apoi un subcapitol ideii de frumusețe ce asumă abisul în romanul *Demonii*, deși ideea este regăsită și în *Idiotul*, în personalitatea Nastasiei Filipovna, care, așa cu afirmă Stamullis, este imaginea frumuseții profanate. Dar sa revenim, în *Demonii* lumina lui Hristos „coboară în cele mai de jos ale pământului” și revenind propune soluția salvatoare, doar stând la picioarele lui Hristos ne vom mântui. Partea a patra se încheie prin analiza romanului Frați Karamazov în lumina frumuseții. Accentele cad de bună seamă asupra starețului Zosima și asupra relației acestuia cu cei din jur, în special cu Alioșa. Pe de o parte, vedem ideea de frumusețe în chipurile lor spiritualizate, iar pe de altă parte, frumusețea survine și din legătura paternității spirituale. Această legătură facilitându-ne depășirea ego-dramei pentru a participa la Theodramă, vorba lui Balthasar. De asemenea am analizat din punct de vedere duhovnicesc spusa lui Dostoievski: „frumusețea Madonei și frumusețea Sodomei”.

⁵ Pe lângă faptul că romanul analizează unele opere de artă, cele ce l-au impresionat pe Dostoievski din muzeele din Europa, romanul este, după afirmația Aurei Christi, o muncă pentru dezlegarea enigmei frumuseții care salvează lumea. (Aura CHRISTI, *Dostoievski și Nietzsche. Elogiul suferinței*, Editura Academiei Române, 2013, p. 379.)

Concluziile desprinse din argumentarea tezei se pot rezuma astfel:

1. O primă concluzie degajată din paginile tezei, pagini referitoare la biografia lui Dostoievki, se poate constitui din arătarea faptului că imediat după revenirea din Siberia și după romanul amintiri din casa morților, Dostoievski schimbă modul de a se raporta la lume și la divinitate, iar pe tărâm literar reușește să iasă din mantaua lui Gogol. Paginile din romanul amintit dar și cele din *Crimă și pedeapsă* par a elucida misterul acestei conversii interioare. Să o explicăm puțin mai altfel. În finalul Evagheliei după Ioan, Hristos îi spune lui Petru că în momentul în care îmbătănește alții o să-l ducă unde nu dorește. Dacă mi se permite citirea simbolică a pasajului, avem următoarea situație: fiecare om, probabil în partea a doua a vieții, trece printr-o „depresie spirituală” apoi, depășind momentul este transformat de Sfântul Duh și pus în lucrare. Duhul va coordona viața de acum încolo. Este precum în cazul lui Dante, pe la mijlocul vieții trece, din cauza vieții neordonate, păcatelor sale, printr-un fel de criză. Strigând către divinitate îl primește în ajutor pe Vergiliu, care – i dă o veste bună, există salvare doar că va trebui să cobori în infern, sa te confrunți cu egoul tău, să-l purifici. De aici întreaga poveste a Divinei Comedii. Cazul lui Augustin seamănă izibitor. Nici cu Dostoievki nu este altfel, după multe exaltări ale sinelui, după cochetarea cu ideile politice la modă, condamnarea la moarte, paradoxal, i-a oferit scăparea, o recunoaște și el în nenumărae rânduri. Apoi se confruntă cu iadul Siberiei, un iad înghețat precum cel descris de Dante și revine un om înviat, modelat după frumusețea divină. Eroii lui sunt purtați prin văi ale plângerii pentru a-i face să înțeleagă sau să înțelegem că nu-i posibilă rămânerea în credință fără modelarea omului după frumusețea lui Dumnezeu. Asistăm la o conversie a inimii.
2. O a doua concluzie desprinsă din teză se referă la așezarea în contextul cultural și la problematica cheilor de interpretare. Înțelegerea lui Dostoievski începe cu acea conversie a inimii descrisă și în romanul *Crimă și pedeapsă*, marile romane conțin multe aluzii autobiografice, dar nu-i de ajuns. Este nevoie de înțelegere a romanelor în așezarea lor întru contextul cultural al vremii. Dostoievski înțelege și discerne duhul vremurilor, ruptura de Infinit a însemnat o implozie a spiritului care și-a reorientat intenționalitatea, simte lucrul acesta și cu toate că nu are posibilitatea să urmărească mișcările arhitectonice ce se produceau în Occident totuși, Dostoievski are geniul de a fi surprins aceste mișcări

și, gândindu-le rusește, adică până la capăt, arată prin personajele sale și prin romanele sale implicațiile apocaliptice ale nihilismului radical. Tot de contextul cultural ține și „împrietenirea” variațiilor spiritului, rusești și nemțești. Astfel, puși într-un dialog pe teme importante suferința, libertatea și răul, Kant și Dostoievski par a se completa unul pe altul, în sensul că romancierul rus își începe povestea acolo unde Kant pare că o termină. Contactul romancierului rus cu Hegel și filosofia acestuia se pare că a avut loc pe când primul se afla ca soldat în Semipalatinsk, unde împreună cu procurorul zonei, A.E. Vranghel, au încercat o traducere din filosofia lui Hegel. Filosofia acestuia îl va influența pe Dostoievski, și va fi folosită ca trambulină pentru a soluționa teologic problematica nihilismului de la finalul romanului Demonii. Dacă până aici cheile de interpretare au fost doar atinse tangențial în unele lucrări, despre optica slavofilă a citirii corpusului dostoievskian s-a mai vorbit, chiar foarte pertinent. Nuanța adusă în teza de față slavofilismului este următoarea. Homiakov propunea interpretarea Unului Multiplu doar prin filosofia germană, de aici porecla de creștini hegelieni, Dostoievski pare a fi luat pe cont propriu tema și a gândit-o în termenii spiritualității. Ideea lui Noica, doar cu Niceea începe Europa. O altă cheie marginalizată de exegeza dostoievskiană este influența Filocaliei și a spiritualității isihaste. Romanele sale sunt influențate de isihasm, iar pentru o înțelegere mai aproape de adevăr a operei sale este necesară o familiarizare cu practica și teologia isihastă. Acest fapt este sugerat de autorul însuși la începutul romanului Frații Karamazov unde așează multe detalii despre instituția stăreției. Un procedeu literar foarte des utilizat de romancierii este acela de a dezvălui structurile de sens din universul romanului său pentru a atrage lumea noastră în acea lume. Referiri la isihasm sunt presărate și în celelalte romane. În același timp, iubirea kenotică este o cheie majoră de interpretare. Kenoza este atributul prin care-L recunoaștem pe Dumnezeu în opera lui Dostoievski. Teologic, vorbind, am arătat faptul că romanele amintite sunt tributare teologie kenotice propovăduite de mitropolitul Filaret. Apoi, în privința lui Dostoievski, consider că am rata o bună înțelegere a romanelor sale dacă am trece cu vederea ideea apocatastazei. Concluzia rândurilor de mai sus, este contrară, prin argumente, tezelor ce susțin apocatastaza cu texte dostoievskiene. La Dostoeivski apocatastaza nu se susține, ea se speră pentru toți oamenii păcătoși, dar le este refuzată

bolnavilor metafizici. Ivan, Stavroghin și Kirillov nu primesc absolvirea pentru că ei ființează prin sinele lor, ei revendică o slavă proprie.

3. Îndatorat teologiei sfântului Dionisie, capadocienilor, sfântului Maxim Mărturisitorul și Sfântului Grigorie Palama am putut scoate în relief frumusețea întregii creații, pornind de la Frumusețea lui Dumnezeu în logica participației. Deasemnea modul în care frumusețea se oferă lumii este percepută de om ca fiind o invitație de a face o călătorie de la trup la duh, de a realiza mutarea privirii de la lumea creată la divinitate, de a nu dori ca harta pământului să cartografieze harta cerului, ci invers; Interesant este faptul că teologia lui Palama îi aduce o corectură hristologică lui Dionisie, se folosește de aparatul conceptual al acestuia iar „sisitemele” lor de gândire se întâlnesc tocmai în tema frumuseții.
4. Am ales romanul *Idiotul* ca punct de plecare înspre căutarea sensului frumuseții la Dostoievski întrucât acolo tema este formulată cu subiect și predicat: Frumusețea va mântui lumea. În complexitatea romanului și a personajului Mișkin am observat două detalii importante: atunci când autorul îl introduce în lumea romanului ne atrage atenția că e venit de altundeva, dintr-o lume diferită dar nu străină omului, lăsând un apropos spre prologul ioaneic. Apoi, când începe să-l caracterizeze îl numește un prinț nobil, din viță veche ceea ce înseamnă că înțelegerea lui deplină trebuie căutată mai înspre origini. Mergând pe această pistă am sondat indicile autorului și am argumentat că ele sunt puse în legătură cu tema frumosului și astfel avem: aristocrația spiritului lui Mișkin care este legată de „cei vechi”(biblioteca lui autorului dispunea de volumele lui Platon) unde frumosul are caracterul de unitate, de totalitate și de absolut; și avem ideea de frumusețe hristică. Doar că deznodământul romanului pare a pune în parateză aceste lucruri. Cum se explică: 1. Mișkin este precum o oglindă care te arată așa cum ești, dar nu te poate schimba (toți îl numesc idiot pentru a se apăra de adevărurile rostite despre ei), este transparentă sufletească, capabil de adâncă smerenie doar că toate acestea îi sunt date PRIN boală (nu DIN boală). El nu reușește să salveze lumea, pentru că Dostoievski, duce tema frumuseții în compania Posedaților, cu alte cuvinte centreează totul în Hristos și coboară în infern. Odată trecută pe acolo frumusețea este dată într-un mod complex în romanul *Frații Karamazov*. Aici avem sfințenia susținută de asceză și idealul frumuseții Madonei. Din cele spuse mai sus pot formula concis ideea tezei. Înțelegerea frumuseții la Dostoievski este graduală, suntem atenționați că este prezentă în lume, o coboară în

infern unde asimilează și transformă răul, revine printre oameni și ne lasă să înțelegem că enigma va fi deplin rezolvată în eshaton. Frumusețea Madonei este o pregustare a eshatonului.